

Πριν τον Διχασμό:
Έλληνες και Γερμανοί
στην Αρχή του Μεγάλου Πολέμου

Ιάσων Ζαρίκος

Κείμενο Εργασίας

Ιούνιος 2023

Ιάσων Ζαρίκος
Πριν τον Διχασμό: Έλληνες και Γερμανοί στην Αρχή του Μεγάλου Πολέμου
Κείμενο Εργασίας
DOI: 10.5281/zenodo.8091452

Πνευματικά Δικαιώματα:
© Ιούνιος 2023 Ιάσων Ζαρίκος - Με την επιφύλαξη παντός νομίμου δικαιώματος

Χρηματοδότηση:

Η παραγωγή αυτού του κειμένου εργασίας χρηματοδοτήθηκε από το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Υπουργείο Εξωτερικών από πόρους του [Ελληνογερμανικού Ταμείου για το Μέλλον](#) ως μέρος του ερευνητικού έργου «Εικόνες της Γερμανίας στην Ελλάδα κατά τη Διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου: Λόγοι, Προσλήψεις και Προπαγάνδα, 1914-1918», το οποίο υλοποιείται από το [Εργαστήριο Μελέτης Ελληνογερμανικών Σχέσεων](#) του [Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης](#) (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών) σε συνεργασία με το [Κέντρο Νέου Ελληνισμού](#) (Centrum Modernes Griechenland/CeMoG) του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου (Freie Universität Berlin).

Ιστοσελίδα του ερευνητικού έργου στην πλατφόρμα Humanities Commons:
<https://imagergreatwar.hcommons.org>

Δήλωση αποποίησης ευθύνης:

Η υποστήριξη του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Υπουργείου Εξωτερικών μέσω των πόρων του [Ελληνογερμανικού Ταμείου για το Μέλλον](#) για την παραγωγή αυτού του κειμένου εργασίας δεν συνιστά έγκριση του περιεχομένου το οποίο αντικατοπτρίζει μόνο τις απόψεις του συγγραφέα, και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Υπουργείο Εξωτερικών δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτό.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Εισαγωγή	5
Έλληνες και Γερμανοί πριν τον Πόλεμο	6
Εξ Εσπερίας Νέφη: Η έκρηξη του ευρωπαϊκού πολέμου	7
Ισχυρά και αδύναμα έθνη	10

Περίληψη

Το παρόν κείμενο εργασίας φωτίζει τις προσλήψεις της Γερμανικής Αυτοκρατορίας στην ελληνική δημόσια σφαίρα κατά την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου εστιάζοντας στη μελέτη της αρθρογραφίας ενός επιλεγμένου δείγματος εφημερίδων, οι οποίες, κατά τον Εθνικό Διχασμό, θα αποτελέσουν συνεπείς εκφραστές του αντιβενιζελικού στρατοπέδου. Το κείμενο δίνει έμφαση στη νοηματοδότηση του Πολέμου σε συνάφεια με την έννοια της Ευρώπης και την εθνική αυτοεικόνα. Οι εικόνες και οι προσλήψεις για τα εμπλεκόμενα έθνη-κράτη, που διαμορφώνονται στο πλαίσιο αυτό, δομούνται με αναφορά σε τρία αντιθετικά ζεύγη: έθνη ισχυρά και ανίσχυρα, έθνη ευρωπαϊκά/πολιτισμένα και μη, έθνη φιλικά προς την Ελλάδα και έθνη εχθρικά. Το υλικό αυτό επιτρέπει την πληρέστερη αποτίμηση της εικόνας της Γερμανίας στον αντιβενιζελικό χώρο, καταδεικνύοντας το σύνθετο χαρακτήρα της και ανιχνεύοντας τις αντιφάσεις της. Το κείμενο παρακολουθεί επίσης τις μετατοπίσεις που συντελούνται σε ό,τι αφορά τις προσλήψεις για τις ελληνογερμανικές σχέσεις, καθώς η γεωπολιτική συγκυρία εγείρει το ζήτημα των επιπτώσεων του λεγόμενου «ευρωπαϊκού πολέμου» για την Ελλάδα.

Λέξεις κλειδιά: Αντιβενιζελισμός, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, Β΄ Ράιχ, Εθνικός Διχασμός, Ευρώπη, Πολιτισμός

Εισαγωγή

Αν ήταν άλλες οι έξεις των γραπτών μας, ο Εθνικός Διχασμός θα είχε ιστορηθεί ως τραγωδία: ως μακρά κι αόρατη επισώρευση διλημμάτων που οι ήρωες έστρεψαν τελικά, εν είδει όπλων, κατά του εαυτού τους. Θα είχε ιστορηθεί ως συνάντηση των πρωταγωνιστών με μια πλοκή που εκτυλισσόταν ήδη πριν αυτοί ανέβουν στην σκηνή: το 1915 είμαστε ήδη *in medias res*. Η απαρχή του δράματος εγγράφεται έτσι σε μια μεγάλη διαδρομή, τους σταθμούς της οποίας οι ήρωές μας δεν μπορούσαν ούτε να χειραγωγήσουν ούτε να προβλέψουν. Κάποιοι δε από αυτούς δεν μπορούσαν καν να φανταστούν ότι θα έπαιζαν πρώτους ρόλους: η Ιστορία ξέρει περισσότερο από τους πρωταγωνιστές της.¹

Η απαρχή που αναζητούμε είναι η έναρξη του Μεγάλου Πολέμου. Τότε ετέθησαν σε κίνηση οι εξελίξεις που θα αναβάθμιζαν την διαίρεση αντιβενιζελικών και βενιζελικών σε Εθνικό Διχασμό, τότε ετέθησαν σε κίνηση οι εξελίξεις που θα έφερναν τον θριαμβευτή στους Βαλκανικούς Πολέμους Κωνσταντίνο Α΄ δις εξόριστο, τον φέρελπι Δημήτριο Γούναρη γονυκλινή προ των εκτελεστών του και τον Ελευθέριο Βενιζέλο πρώτα φυγόπολι δημοκρατικό, έπειτα νικητή δικτάτορα και, τέλος, επικυρωτή της εκπνοής της Μεγάλης Ιδέας. Τότε ετέθησαν σε κίνηση οι εξελίξεις που έφεραν την Ευρώπη ξανά στο κέντρο της Ελλάδας: η μελέτη μας θα δείξει πως η Γερμανική Αυτοκρατορία, ένα έθνος οικείο, αλλά και κάπως μακρινό για τους Έλληνες των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ήρθε επιτακτικά στο προσκήνιο.²

Εστιάζοντας στους βασιλόφρονες και την αντίδρασή τους στην έναρξη του Ευρωπαϊκού Πολέμου, θέλουμε να δείξουμε πώς και εάν συνέκλιναν ιδεολογικά με τη Γερμανική Μοναρχία, πώς διαχειρίστηκαν την κληρονομημένη αίγλη της αντιπάλου Γαλλίας, τι ρόλο επεφύλαξαν στην Ελλάδα και τον βασιλιά της εν μέσω διεθνούς αναταραχής.

Επελέγησαν τέσσερα έντυπα του αντιβενιζελικού χώρου (*Αθήναι, Ακρόπολις, Εφημερίς, Σκριπ*),³ τα οποία επιτρέπουν τη θεώρηση του διανοητικού πεδίου το κρίσιμο καλοκαίρι του 1914, πριν η διαίρεση βενιζελικών και αντιβενιζελικών διασταυρωθεί με τα επιτακτικά διλήμματα της ελληνικής εμπλοκής στον Μεγάλο Πόλεμο. Η χρονοθεσία και το υλικό της μελέτης επιτρέπουν την απαγκίστρωση του ερευνητικού βλέμματος από τις αποφάσεις ενός στενού κύκλου πρωταγωνιστών: των κομμάτων και του Στέμματος, του Ελευθερίου Βενιζέλου, του Κωνσταντίνου και των περί αυτόν επιτελών.⁴ Η απαγκίστρωση αυτή είναι

¹ Αυτό δεν συνεπάγεται ασφαλώς ολίσηση στον «αναχρονισμό» ή την «τελεολογία» όπως το θέλει μια πεπατημένη κριτική των ιστορικών αφηγήσεων. Αναχρονιστική είναι η ίδια η φύση της Ιστορίας, ενώ «τελεολογικές» είναι μόνον οι νομογραφικές (δηλαδή μη-ιστορικές) εξηγήσεις για τα περασμένα.

² Για τη διπλωματική ιστορία της περιόδου, George B. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-1917* (Θεσσαλονίκη: Institute for Balkan Studies, 1974).

³ Για την πρόσληψη της Γερμανίας επί Διχασμού, Ζηνοβία Λιαλιούτη, «Ουδετερότητα και Προπαγάνδα: Η Ελληνική Περίπτωση και ο Γερμανικός Τύπος 1915-1917» στο Αλέξανδρος-Ανδρέας Κύρτσης και Μίλτος Πεχλιβάνος (επιμ.), *Online-Compendium των Ελληνογερμανικών Διασταυρώσεων*, υπό δημοσίευση, (2023), Ιάσων Ζαρίκος, «Το Γερμανικό Δίλημμα του Ελληνικού Συντηρητισμού», ό.π., (υπό δημοσίευση, 2023).

⁴ Βλ., ωστόσο, Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος και ο Διχασμός, 1914-1917*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή (ΕΚΠΑ: Αθήνα, 1990). Σωτήρης Ριζάς, «Ελληνική Ουδετερότητα και Προσλήψεις της Γερμανίας

διπλά χρήσιμη. Υπενθυμίζει κατ' αρχάς ότι η ιδεολογία παράγει οριζόντιους δεσμούς, άρα και ασταθείς ιεραρχήσεις εντός μιας παράταξης.⁵ Υπενθυμίζει, επίσης, ότι τα διανοητικά σχήματα που έχουν ταυτοποιηθεί ως «διχαστικά» έχουν το δικό τους παρελθόν.

Η δομή του κειμένου εφαρμόζει σε τρία ζεύγη εννοιολογήσεων των εθνών με φόντο τον Μεγάλο Πόλεμο: έθνη ισχυρά και ανίσχυρα, έθνη ευρωπαϊκά/πολιτισμένα και μη, έθνη φιλικά προς την Ελλάδα και έθνη εχθρικά. Μακράν του να ερμηνεύεται μονότροπα, το Β' Ράιχ ενεγράφη σε πολλαπλές εννοιολογήσεις, άρρηκτα δεμένες όχι μόνο με την αυτό-εικόνα των Ελλήνων βασιλοφρόνων, αλλά και με την εικόνα των εθνών της Εγκάρδιας Συνεννόησης και ιδίως της Γαλλίας. Η ελληνική πρόσληψη της Γερμανίας ήταν εξ αρχής και μέχρι τέλους μια υπόθεση ευρωπαϊκή.

Έλληνες και Γερμανοί πριν τον Πόλεμο

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Γερμανική Αυτοκρατορία απολάμβανε τον ελληνικό σεβασμό. Το βασίλειο του Γουλιέλμου Β' θεωρείτο τροφός της κουλτούρας και της επιστήμης, χώρα φιλοσόφων και πανεπιστημίων.⁶ Οι Γερμανοί, «λαός προόδου και πολιτισμού»,⁷ βρίσκονταν στην πρωτοπορία της πολιτισμένης ανθρωπότητας, ψηλά στη λίστα των θαυμαζόμενων κρατών. Τα πρωτεία βεβαίως τα κατείχε άλλος: η πολιτισμική ανωτερότητα του γαλλικού έθνους θεωρείτο δεδομένη για βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Αλλά και οι Γερμανοί ενσάρκωναν επίσης το εμπροσθοβαρές, ευρωπαϊκό Πνεύμα των αρχών του αιώνα.⁸

Υπήρχαν, βεβαίως, σκιές στο βιογραφικό των Γερμανών. Η υποψία ότι εμφορούντο από πνεύμα άτεγκτο και μια «μηχανική» ακρίβεια στο πράττειν και σκέπτεσθαι ύποπτη δυνητικού αντι-ανθρωπισμού ήταν ήδη διαδεδομένη. Ωστόσο, οι καιροί ήταν ειρηνικοί. Οι φάλαγγες του Βίσμαρκ είχαν από δεκαετιών αποσυρθεί στους στρατώνες τους, επομένως οι στερεότυπες απόψεις για τον γερμανικό μιλιταρισμό αδρανούσαν. Η «τευτονική» μηχανή δεν πολεμούσε την φωτοβόλο Γαλλία, αλλά εκδίπλωνε την αλκή της διοργανώνοντας γυμνάσια, κτίζοντας σιδηροδρόμους και, το σημαντικότερο όλων, εποπτεύοντας τις κινήσεις της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και των Σλάβων συμμάχων της στα Βαλκάνια.⁹ Η ισχύς της Γερμανίας θεωρείτο υγιής, ενώ η εξ αγκιστείας συγγένεια του ελληνικού και του γερμανικού

στην Ελληνική Κοινή Γνώμη στις Αρχές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου», στο Αλέξανδρος-Ανδρέας Κύρτσης και Μίλτος Πεγλιβάνος (επιμ.), *Online-Compendium των Ελληνογερμανικών Διασταυρώσεων*, 24.02.2021, URL: <https://comdeg.eu/el/compendium/essay/101541>.

⁵ Άρα δεν πρέπει να προεξοφλείται ότι οι βασιλόφρονες, για παράδειγμα, συνέκλιναν αυτομάτως με τις θέσεις του Ανάτατου Άρχοντα. Πιστοί στο ιδεώδες της βασιλείας, οι βασιλόφρονες ανήκουν στο βασιλιά, αλλά και ο βασιλιάς τους ανήκει. Η ιδεολογία είναι πάντα δίκοπη: αυτό που απαιτεί, αυτό και επιτρέπει.

⁶ Στα οποία είχαν φοιτήσει ουκ ολίγοι εκ των ηγετών της αντιβενιζελικής παράταξης.

⁷ *Αθήναι*, «Γάλλοι, Έλληνες και Γερμανοί», 09.08.1914.

⁸ *Εφη Γαζή, Αγνώστη Χώρα: Ελλάδα και Δύση στις Αρχές του 20^{ου} Αιώνα* (Αθήνα: Πόλις, 2020).

⁹ *Αθήναι*, «Σκέψεις εκ Διδαγμάτων», 06.08.1914.

στέμματος αποτελούσε τίτλο τιμής για τους Έλληνες βασιλόφρονες.¹⁰ Η έναρξη όμως του Πολέμου κλόνησε την διανοητική αυτή διευθέτηση.¹¹

Εξ Εσπερίας Νέφη: Η έκρηξη του ευρωπαϊκού πολέμου

Με την έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου, οι Έλληνες αντιβενιζελικοί βρέθηκαν στο μέσον μιας πλοκής που τους υπερέβαινε, αλλά την οποία έπρεπε επειγόντως να ερμηνεύσουν.

Ως προς τα αίτια του πολέμου, οι αντιβενιζελικοί διχάστηκαν και ουδέποτε καταστάλαξαν σε μια ενιαία ερμηνεία. Πολλά άρθρα υπέδειξαν ως ένοχη πρωτίστως την Αυστροουγγαρία, μια Μεγάλη Δύναμη που επιτέθηκε σε ένα μικρό και συμπαθές κράτος,^{12, 13} ενώ άλλα κείμενα απέδωσαν τη σύγκρουση στην ολοένα οξυνόμενη σύγκρουση μεταξύ των ευρωπαϊκών «ιμπεριαλισμών»,¹⁴ στο «λανθάνον μένος» μεταξύ των αλληλο-υποβλεπομένων δυνάμεων.¹⁵

Από την άλλη, οι *Αθήναι* δικαιολόγησαν (τουλάχιστον με γεωπολιτικό γνώμονα) τη Γερμανική κήρυξη πολέμου ως αναπόφευκτη αντίδραση στην προϊούσα περικύκλωση του Β' Ράιχ από τους αντιπάλους του.¹⁶ Ο δε πολυμέτωπος αγώνας της Γερμανίας «εναντίον όλων» παρουσιάζεται ως τεκμήριο ηθικής αλκής από την εφημερίδα.¹⁷

Το κυρίαρχο πρίσμα, ωστόσο, ήταν αυτό της αυτόχειρος Ευρώπης.

Ο βασιλόφρων Τύπος ομονόησε πως επρόκειτο για ευρωπαϊκό εμφύλιο, μια γιγαντομαχία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων,¹⁸ η οποία ανέκοψε τη γραμμική πρόοδο της πεφωτισμένης ανθρωπότητας προς την υλοποίηση των πολιτισμικών και επιστημονικών ιδεωδών της.¹⁹ Αυτός ο πρωτοπόρος πολιτισμός που εισέδυσσε «στα βάθη των ωκεανών» και ανήλθε στο «στερέωμα των ουρανών» φαίνεται αίφνης να κατέχεται από πνεύμα αυτοκαταστροφής: οι μέχρι πρότινος πρωτοπόροι Ευρωπαίοι μέλλεται να πολεμήσουν ως «αγέλαι λύκων και

¹⁰ Ενδεικτικά, το άρθρο του *Σκριπ* κατά την επίσκεψη του Γουλιέλμου στην Κέρκυρα τον Μάρτιο του 1914 όπου ο Κάιζερ χαρακτηρίζεται «φιλόσοφος επί του θρόνου και βασιλεύς φιλοσοφών», *Σκριπ*, «Ο Κάιζερ», 20.03.1914. Οι ιστορικοί έχουν πάντως αρκετά διαφορετική άποψη για την πνευματική πειθαρχία του τελευταίου των Χοετζόλερν, βλ. Christopher Clark, *Kaiser Wilhelm II: A Life in Power*, (London: Penguin, 2009).

¹¹ Για μια περιγραφή της «τευτονικής μανίας» μετά την κήρυξη του πολέμου, *Ακρόπολις*, «Τι Έγινε Λοιπόν η 'Τευτονική Μανία';», 08.08.1914.

¹² *Εφημερίς*, «Μετά την Κήρυξιν του Πολέμου», 16.07.1914, *Σκριπ*, 14.07.1914, *Σκριπ*, 23.07.1914, *Σκριπ*, 24.07.1914.

¹³ *Αθήναι*, «Ελλάς και Σερβία», 14.07.1914.

¹⁴ *Ακρόπολις*, «Ποίος; Πόσον; Ποία;», 22.07.1914.

¹⁵ *Εφημερίς*, «Το Ανάθεμα της Οικουμένης», 20.08.1914.

¹⁶ *Αθήναι*, «Αιτίαι και Αφορμαί του Πολέμου», 22.07.1914. Η εφημερίδα όμως σημειώνει ότι πρόκειται για απομάκρυνση από την υπόδειξη του Βίσμαρκ για αποφυγή διμέτωπου αγώνα.

¹⁷ *Αθήναι*, «Σκέψεις εκ του Αγώνος», 25.07.1914.

¹⁸ *Σκριπ*, 07.08.1914.

¹⁹ *Σκριπ*, 02.09.1914.

λυσσαλέων τίγρεων» εναντίον αλλήλων.²⁰ «Ημέραι Μεγάλες» και «ημέραι Οδύνης» αρχίζουν για την Ευρώπη, γράφουν οι αντιβενιζελικοί.²¹

Το πρίσμα της Ευρώπης επέτρεψε την εξίσωση μοναρχιών και δημοκρατιών και λειτούργησε, προσωρινά έστω, ως κοινό ιδεολογικό υπόβαθρο μεταξύ αντιβενιζελικών και των αντιπάλων τους. Όπως και στις άλλες χώρες, ήταν εθνικιστές που μιλούσαν εν ονόματι της Ευρώπης, πραγματικότητα που αγνοείται από όσους αποδίδουν την διατύπωση «ευρωπαϊκού πατριωτισμού» αποκλειστικώς στην βενιζελική πλευρά. Η προοπτική του ευρωπαϊκού μέλλοντος διαστίζει τη συνείδηση των αντιβενιζελικών και αφήνει χώρο για έναν νέο -ίσως- ρόλο των Ελλήνων: το *Σκριπ* υποστήριξε εξ αρχής ότι εάν κατορθώσει να μείνει ουδέτερη, η Ελλάδα ίσως αναδειχθεί σε προστάτιδα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.²²

Ο θαυμασμός για τη φωτισμένη Γαλλία είναι δεδομένος. Ωστόσο, η γαλλική ενσάρκωση του «ωραίου, του φιλελευθέρου, του ιδεώδους» δεν πρέπει να προξενήσει αντανάκλαστική γερμανοφοβία: οι Έλληνες, βεβαιώνουν οι *Αθήναι*, παρά τον θαυμασμό τους για την πατρίδα του Μολιέρου, δεν είναι χωρισμένοι σε γαλλόφιλους και γερμανόφιλους.²³ Η ευρωπαϊκή σύγκρουση αποτελεί κρίση του σύγχρονου πολιτισμού ακριβώς επειδή συγκρούονται δύο έθνη «ηγηθέντα εν τω πολιτισμώ και τη προόδω».²⁴ Πλειοδοτούσα σε φιλογερμανισμό, η *Ακρόπολις* συναντάει μια παλιά ροή σκέψης και αποφαινεται ότι η βασιλευόμενη Γερμανία είναι πιο ελεύθερη από τις κοινοβουλευτικές πολιτείες λόγω εμποδωμένης ευνομίας και διάκρισης των εξουσιών. Ακόμα ενδεικτικότερα, το Β' Ράιχ επιτρέπει την πολιτική δράση σοσιαλιστών και αθέων, αυτεπώνυμων εχθρών του Κράτους κι όμως εκπροσωπούμενων στο Ράιχσταγκ.²⁵ Ο ανοικτός έπαινος της Γερμανίας δεν έμεινε αναπάντητος από τους αναγνώστες της εφημερίδας,²⁶ ωστόσο η μεγάλη πλειοψηφία των κειμένων αναγνωρίζουν στη Γερμανία υψηλή πολιτισμική στάθμη.²⁷

Οι ίσες αποστάσεις κινδυνεύουν, όμως, από την ταχεία προέλαση του γερμανικού στρατού. Με την Γαλλία κατά τις πρώτες εβδομάδες του πολέμου υποχωρούσα και το γερμανικό στρατό προ του Παρισίου, το γαλλικό προβάδισμα στις συνειδήσεις των Ελλήνων βασιλοφρόνων διεκδικεί την άρση της ισοτιμίας των «πολιτισμένων».

Το *Σκριπ* λαμβάνει σαφώς θέση υπέρ της «πατρίδος του Βίκτωρος Ουγκώ» και εναντίον της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Το γαλλικό έθνος χαιρετίστηκε ως το λίκνο των ευγενέστερων ιδεωδών, η πατρίδα της σύγχρονης ελευθερίας, η οποία απειλείται από τον σιδηρού πρωσικό

²⁰ *Σκριπ*, «Μια Εξήγησις προς τους Γείτονάς μας», 20.07.1914.

²¹ *Αθήναι*, «Το Καθήκον της Ελλάδος», 21.07.1914, *Εφημερίς*, «Η Φρίκη της Διεθνούς Συρράξεως», 18.07.1914.

²² *Σκριπ*, 20.07.1914.

²³ *Αθήναι*, «Γάλλοι, Έλληνες και Γερμανοί», 09.08.1914.

²⁴ *Αθήναι*, «Η Κοινή Αντίληψις», 16.09.1914.

²⁵ *Ακρόπολις*, «Ο Γερμανικός Πολιτισμός», 07.08.1914. Η αντίστιξη με την αυταρχική βενιζελική αρχή είναι επίσης ευκρινής. Τα επόμενα χρόνια, οι αντιβενιζελικοί θα καταγγέλλουν συχνά τον Βενιζέλο ως δικτάτορα και θα καλούν τον Κωνσταντίνο σε προάσπιση των ελευθεριών του λαού.

²⁶ *Ακρόπολις*, «Ο Γερμανικός Πολιτισμός», 09.08.1914.

²⁷ *Ακρόπολις*, «Μόνον Κτήνη», 25.08.1914.

μιλιταρισμό.²⁸ Τα στερεότυπα περί Γερμανών ανακτούν την αξιοπιστία τους και επανεμφανίζονται -έστω και περιστασιακά- στα αντιβενιζελικά έντυπα: ανταποκριτής του *Σκριπ* στο Βερολίνο χαρακτήρισε τους Γερμανούς «βαρβάρους», χειρότερους ακόμα και από τα πλέον ανεξέλικτα έθνη,²⁹ ενώ η εφημερίδα αναπαρήγαγε συστηματικά τη βρετανική άποψη κατά την οποία το Β' Ράιχ ήταν ο αποκλειστικός υπεύθυνος για την κήρυξη του πολέμου.³⁰

Όπως και να έχει, η ήττα της Γερμανίας στον πόλεμο κρίνεται απαραίτητη, ενώ η χώρα του Βίκτωρος Ουγκώ διατηρείται στο ηθικό της βάθος: «η Γαλλία είναι η δεύτερη πατρίδα κάθε Έλληνας». Συναφώς, η πιο μετρημένη *Εφημερίς* εκφράζει την συμπαράσταση της προς την «γίγαντομαχούσα» Γαλλία που καλείται μόνη ουσιαστικώς να αντιμετωπίσει το γερμανικό κολοσσό,³¹ ενώ καταγγέλλει παράλληλα τις «θηριωδίες» του επελαύνοντος εισβολέα.³²

Η πολιτισμική αίγλη της Γαλλίας συναρθρώνεται με το πρίσμα του ευρωπαϊσμού και η συνάντηση αυτή των ιδεών εξηγεί την αγνόηση του διανοητικού θεμελίου της γερμανικής εξόρμησης. Ο «δυτικός πολιτισμός» ουδέποτε καταδικάζεται ως ηθική οντότητα. Η αντίστιξη «κουλτούρας» με «πολιτισμό», όπως την επεξεργάστηκαν ο Τόμας Μαν και άλλοι στοχαστές, απουσιάζουν ακόμα και ως υπόνοια από τις σελίδες του βασιλόφρονος Τύπου. Αν οι Γερμανοί διανοούμενοι και η κρατική προπαγάνδα αντιπαρέβαλαν τον παρακμιακό δυτικό «ατομικισμό» με τη γερμανική «Κουλτούρα», θεωρούμενη ως ανώτερο στάδιο προσωπικής και κοινωνικής συνείδησης,³³ οι αντιβενιζελικοί επεξεργάζονται το αντίρροπο σχήμα της ευρωπαϊκής ενότητας, μιας κοινής μοίρας που κινδυνεύει από τον πολεμικό κατακλυσμό.

Το πρωτείο του ευρωπαϊσμού δεν εξαρτάται από τις επιμέρους προσδοκίες των αρθρογράφων: ακόμα και στα κείμενα του Κωνσταντίνου Έσσλιν, του πλέον γερμανόφιλου συνεργάτη του *Σκριπ*, η ευκαταία νίκη της Γερμανίας δεν θα εκβάλλει σε ανάταξη του κοινωνικού μοντέλου, αλλά σε ανάσχεση του ανθελληνικού σλαυισμού.³⁴

Η βασιλόφρων πρόσληψη της Γερμανίας αποτελούσε λοιπόν ψηφίδα μιας ευρύτερης ερμηνείας του ευρωπαϊκού πολιτισμού, της ευρωπαϊκής ιστορίας και προοπτικής. Παρά την διαδεδομένη ερμηνεία του αντιβενιζελισμού ως κινήματος οπισθόστροφου, πνιγηρά εθνικιστικού και εν γένει παρωχημένου,³⁵ οι ήρωές μας δεν μπορούν να κατανοηθούν παρά ως μέτοχοι ενός διεθνιστικού ρεύματος ιδεών που επεξεργάστηκε νέες εκδοχές της

²⁸ *Σκριπ*, 20.08.1914, *Σκριπ*, 02.09.1914, *Σκριπ*, 15.07.1915.

²⁹ *Σκριπ*, 03.08.1914.

³⁰ *Σκριπ*, 09.09.1914.

³¹ *Εφημερίς*, «Ο Αγγλικός Εγωισμός», 24.08.1914.

³² *Εφημερίς*, «Η Πολιορκία του Στρασβούργου», 05.08.1914.

³³ Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

³⁴ *Σκριπ*, 20.09.1914

³⁵ Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα* (Αθήνα: Εξάντας, 1991). Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Δυϊσμός και Πολιτική στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης* (Αθήνα, Αλεξάνδρεια 2000). Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, 1915. *Ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα: Πατάκης 2015).

ευρωπαϊκής ιδέας. Το φαινόμενο δεν ήταν μόνο ελληνικό: σε πρόσφατη μελέτη τους, οι Μάθιου Ντ' Όρια και Γιαν Βερμείρεν τόνισαν ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα βρέθηκε πράγματι στο επίκεντρο πολλών στοχαστών κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.³⁶

Το πρίσμα της πολιτισμικής στάθμης των εμπολέμων και οι προοπτικές του ευρωπαϊκού πολιτισμού δεν αποτελούσαν, ωστόσο, το μόνο πρίσμα θέασης της Γερμανίας.

Ισχυρά και αδύναμα έθνη

Η ιδεολογία είναι παραγωγός ιεραρχημένης γνώσης. Κάποιες δεσμεύσεις της είναι ισχυρότερες από τις υπόλοιπες. Σε τελική ανάλυση, τα εν Εσπερία τεκταινόμενα μπορεί να προξενούσαν ίλιγγο και θλίψη για τη μοίρα της Ευρώπης και του πολιτισμένου κόσμου, αλλά το μείζον για τους ήρωές μας ήταν πώς θα πλοηγηθεί η Ελλάδα ανάμεσα στις γεωπολιτικές συμπληγάδες: θα μας συγχωρήσουν και οι Γερμανοί και οι Γάλλοι «να αγαπώμεν πλειότερον την Ελλάδα και να αποβλέπωμεν προ παντός άλλου εις το συμφέρον τούτο».³⁷

Η Γερμανία μπορεί να είναι λοιπόν ισχυρή ή ανίσχυρη, πολιτισμένη ή χαλκοφόρος, ανώτερη ή κατώτερη της Γαλλίας, ωστόσο όταν η ματιά του αντιβενιζελισμού στρέφεται προς την Ανατολή, το εθνικό συμφέρον υπαγορεύει άλλες ερμηνείες. Απαιτητικότερη όλων είναι η ευδόωση των εθνικών δικαιών. Εξ αρχής λοιπόν, οι ήρωές μας δηλώνουν πως άλλα περιθώρια συμπράξεως με τη Γερμανία δεν υπάρχουν: περικυκλωμένη από τη θάλασσα, η Ελλάς δεν πρόκειται να πολεμήσει τη Βρετανική Αυτοκρατορία.

Ήδη από τις πρώτες μέρες των εχθροπραξιών, οι *Αθήναι* τόλμησαν μια υπόθεση για την έκβαση του πολέμου: «την τελευταίαν λέξιν θα είπη ο αγγλικός κολοσσός κυρίαρχος των μέσων της καθημερινής ζωής»³⁸ εξ ου και οι Έλληνες «εκόντες άκοντες» με αυτήν θα συμπολεμήσουν – εάν βέβαια πολεμήσουν τελικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι η μοίρα της Γερμανίας ήταν αδιάφορη για τους Έλληνες βασιλόφρονες: ακόμα και αν ηττηθεί, η χώρα του Κάιζερ δεν πρέπει να συντριβή καθώς αυτό θα αποχαλίνωνε τον «σλαυισμό» υπονομεύοντας τα ελληνικά δίκαια στη χερσόνησο του Αίμου.³⁹

Κατά τα άλλα, η Ελλάς πρέπει να μείνει σαφώς ουδέτερη. Ως έθνος «μικρό της Ανατολής», η Ελλάδα οφείλει να μην παρασυρθεί σε σύγκρουση,⁴⁰ αλλά να παραμείνει εγρήγορη θεατής των εξελίξεων.⁴¹ Η συμμαχία με τη φίλη Σερβία δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί αφού η

³⁶ Matthew d' Auria and Jan Vermeiren, "Notions, Images and Ideas of Europe in the Midst of Disaster, 1914-1918", στο Matthew d' Auria and Jan Vermeiren (eds.), *Visions and Ideas of Europe During the First World War* (New York: Routledge, 2020), 3.

³⁷ *Εφημερίς*, «Το Ιδικόν μας Συμφέρον», 22.08.1914.

³⁸ *Αθήναι*, «Σκέψεις εκ Διδαγμάτων», 06.08.1914.

³⁹ *Αθήναι*, «Σκέψεις εκ Διδαγμάτων», 06.08.1914, *Σκριπ*, 31.01.1915.

⁴⁰ *Εφημερίς*, «Απόλυτος Ουδετερότης», 01.08.1914.

⁴¹ *Αθήναι*, «Συμφέροντα και Αισθηματικότης», 25.08.1914.

κλίμακα του πολέμου υπερβαίνει κατά πολύ τις ελληνικές δυνατότητες – τόσο τις στρατιωτικές, όσο και τις διαγνωστικές.⁴²

Ωστόσο, η διαγνωστική εποχή ήταν αδύνατον να διατηρηθεί. Όσο περνούσαν οι μήνες και ο Πόλεμος εξακτινωνόταν στην Ανατολή, οι Έλληνες βρέθηκαν αναγκασμένοι να προβλέψουν την εξέλιξή του. Το μέλλον έγινε «αμείλικτα κατανοήσιμο». Όσο περνούσαν οι μήνες, οι εξελίξεις έπρεπε να ερμηνευθούν υπό το πρίσμα της επιβίωσης, όχι πια του ευρωπαϊκού πολιτισμού, της Τρίτης Δημοκρατίας ή του Β' Ράιχ, αλλά της ουδέτερης Ελλάδας. Η ερμηνεία της Γερμανίας μετετράπη σε αίνιγμα επιτακτικό. Και η ουδετερότητα των αντιβενιζελικών, από «ρεαλιστική» θέση αναμονής, σε υπαρξιακή απόφαση. Στο εξής, Έλληνες και Γερμανοί θα ήταν δεμένοι με ένα λεπτό, άρρηκτο νήμα.

Αλλά πώς θα μπορούσε να διερμηνεύσει κανείς τις ροπές αυτού του κυκεώνα; Πώς θα μπορούσαν να διαγνώσουν οι Έλληνες παρατηρητές τις προθέσεις και τις δυνατότητες της Γερμανίας και των αντιπάλων της; Πώς γίνεται κανείς να προεξοφλήσει τις τύχες του κόσμου; Το καλοκαίρι του 1914, οι αντιβενιζελικοί παραδέχονται ότι ουδείς μπορεί να είναι σίγουρος για την έκβαση της ευρωπαϊκής γιγαντομαχίας. Η χαλκοφόρος Γερμανία και η μοίρα της παρέμεναν τελικά αίνιγμα ανεπίλυτο. Υπήρχε όμως κάτι για το οποίο οι ήρωές μας ήταν εξ αρχής σίγουροι: το μέλλον παραμένει αόρατο, αλλά η πολιτεία προστατεύεται. Προοικονομώντας τον Διχασμό, οι αντιβενιζελικοί είναι βέβαιοι μόνον για το εξής: οι εθνικές αποφάσεις λαμβάνονται από το Βασιλιά.⁴³

*

Το μέλλον είναι αδιάγνωστο, το παρελθόν παράξενο.⁴⁴ Όταν εφορούσαν στις εκλογές του 1920 ή στα οροπέδια της Μικράς Ασίας, όταν όδευαν στην εξορία ή στο εκτελεστικό απόσπασμα, ένα λεπτό νήμα ένωνε τους αντιβενιζελικούς με έναν πυροβολισμό στο Σεράγεβο το καλοκαίρι του 1914 όταν η Ευρώπη υπνοβατούσα κήρυξε πόλεμο. Το ίδιο νήμα τους ένωνε με ένα κράτος του Βορρά που είχε πάψει από ετών να υπάρχει: το Β' Ράιχ του Οίκου των Χοεντσόλερν, την αδιάσειστη αυτοκρατορία του Γουλιέλμου, τον αήττητο γερμανικό στρατό. Ο χρόνος που πυροδοτήθηκε το καλοκαίρι του 1914 δεν ήταν ο δικός τους: οι ήρωές μας προσγειώθηκαν *in medias res*. Για ένα πράγμα ήταν μόνο σίγουροι: αυτός που έλυσε παλαιότερα αινίγματα, ο ίδιος θα λύσει και τα επόμενα. Παράξενη, μελαγχολική πλοκή: αν ήταν άλλες οι εξεις των γραπτών μας, θα αναγνωρίζαμε αμέσως το όνομά της.

⁴² *Αθήναι*, «Ελλάδα και Σερβία», 14.07.1914.

⁴³ *Ακρόπολις*, «Πρώτα Βασιλικάι, Έπειτα Κυβερνητικάι», 20.07.1914.

⁴⁴ Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 1.1.